

ישראל של מחר: מאמנה של מוסכמות לאמנה של שאלות

דניאל הרטמן

השבעה באוקטובר מיקד את התודעה הלאומית והאישית בצורכי העכשיו וברגשות ההווה, אולם חצי שנה לאחריו, הגיע הזמן לחשוב על ישראל של מחר. כפתיחה לשיח על עתידה של ישראל, אני מציע לנסח אמנה של שאלות, כזו המציבה על השולחן את שמונה הסוגיות המרכזיות שעמן נצטרך להתמודד בישראל של מחר

בפתח הגיליון הקודם של כתב העת "אופקים", שיצא לאור שבועיים לפני השבעה באוקטובר, פרסמתי הצעה לאמנה חברתית ישראלית עבור מרכזי ישראל חדש זה. האמנה מנתה רשימה של מוסכמות בנוגע למהותה של ישראל כמדינה יהודית דמוקרטית, רשימה שנתנה ביטוי למציאות האידיאולוגית החדשה שהתעצבה בשנה שקדמה למלחמה. תפקידה היה לתת שפה ועוגן להסכמות שנוצרו בין רבים מאיתנו. בשישה באוקטובר שבעים אחוזים מהחברה הישראלית היה יהודית היו יכולים לקחת חלק באמנה ולמצוא במוסכמותיה שיקוף של ערכיהם הציוניים והיהודיים.

ואז הגיע שבועה באוקטובר, ששינה באחת את פני החברה הישראלית ואת סוג השיח הערכי שאנחנו מוכנים לנהל. גם היום רבים מאיתנו – בימין, בשמאל או במרכז – שרויים בטראומה ובתחושת פחד ואובדן, חשים דאגה עמוקה לביטחון האישי ולביטחון הלאומי. מציאות זו מאתגרת אותנו בשלושה אופנים שונים ברזמנית: לב שבור וטרוד, מוצף עד גדותיו, המבקש לקשה לפנות מקום לשיחה ערכית ורעיונית; היעדר תחושת ביטחון המסיט את המיקוד פנימה, אל עצמי ואל הקבוצה שאליה אני שייך, ומקשה את היכולת לחשוב על זכויותיהם של אחרים; תחושת השבר אף יוצרת סדרי עדיפויות ערכיים חדשים, כאשר הדאגה לביטחון דוחקת לשוליים ערכיים אחרים. הבסיס להסכמה הרחבה של שישה באוקטובר – איננו עוד.

אני יהודי וציוני ליברלי, וכזה הייתי כל חיי. מאורעות השבעה באוקטובר, שטלטלו את עולמנו עד היסוד, לא שינו את המחויבויות הערכיות הבסיסיות שלי: כציוני אני עדיין מחויב לביטחונה של מדינת ישראל, לשגשוגה ולבניית חברה המושתתת – כדברי מגילת העצמאות – על "יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל". גם אחרי השבעה באוקטובר אני מאמין שכל אדם – יהודי ולא יהודי, ישראלי ופלסטיני – נברא בצלם אלוהים, ושיש לו הזכות לכבוד, לחירות ולשוויון. אני מחויב למדינה יהודית דמוקרטית, לפלורליזם דתי ברשות הרבים הישראלית, ומאמין שתפקידה של הציונות הוא לשאוף לשלום עם שכנינו. אני מאמין ביהדות ליברלית שמנהלת דיאלוג בין מסורת העבר ובין ההווה, וניזונה מתפיסות מוסריות, מדעיות ורוחניות המגיעות מן העולם הרחב. האמנתי בדברים אלו בשישה באוקטובר, והם המשיכו להיות היסוד של תפיסת עולמי גם בשמונה באוקטובר.

רגע לפני השבעה באוקטובר, חלקים גדולים מהחברה הישראלית צעדו בבטחה לקראת הגשמת חזון ציוני יהודי ליברלי במרחב הישראלי. עשרה חודשים של מאבק כנגד רפורמה, שעמדה לשנות את מהותה של ישראל כמדינה דמוקרטית, יצרו מרכזי ישראלי חדש – אנשים מהשמאל, מהמרכז ומהימין, שלמרות המחלוקות בענייני חוץ וביטחון, מצאו מכנה משותף רחב בנוגע למהות קיומנו כחברה ישראלית, יהודית, דמוקרטית.

אריאן ליטמן, דגל מצולק, 2023, בד, חבישות נאזה, גבס, דיו וחוטאים

השבעה באוקטובר צמצם את התודעה הלאומית לצורכי הע־כשיו ולרגשות ההווה. הנה, כשישה חודשים לאחר פרוץ המ־לחמה עדיין אין כמעט עיסוק בשאלות של ישראל של מחר. אבל כמו שאנחנו יודעים, המחר בוא יבוא. המלחמה תסתיים, כולנו תקווה שהסטופים יחזרו לבתיהם בשלום, תהליך השי־קום הפיזי של יישובי עוטף עזה והצפון יֵצא לדרך, והנפגעים בנפש ובגוף יתחילו אט־אט תהליך של ריפוי. נאסוף את הש־ברים, נשפץ את הריסות העבר ונתחיל לרפא את טראומות ההווה. והעתיד – מה יהיה עליו? חובה עלינו לזכור לעד את השבעה באוקטובר וללמוד ממנו, אך אסור שהוא לבדו יגדיר את זהותנו וערכינו הלאומיים.

מעבר לשיקום הביטחון ולבניית קונספציה ביטחונית חדשה לעתיד, אין כיום סדר יום ערכי שסביבו יכולה החברה הישרא־לית להתנסו. השיח על אודות ישראל של מחר לא יכול להת־בסס עוד על אמנה של מוסכמות המספקות תשובות ערכיות.

אני סבור שכדי להזמין את החברה הישראלית לשיח על אודות ישראל של מחר, אנחנו צריכים לנסות משהו אחר. במ־קום אמנה של מוסכמות, החשיבה על ישראל של מחר צריכה להתחיל באמנה של שאלות, של הסוגיות המרכזיות שבהן דרוש לנו מענה. אמנת שאלות תוכל ליצור קהילה המתאחדת סביב אתגרים משותפים, למרות אי־הודאות בנוגע לתשובות. אמנת שאלות צריכה להיות קשובה לרחשי העם ובה־בעת להכווין את התודעה הלאומית ולהרחיב אותה.

לאחר השבעה באוקטובר רבים מאיתנו מוצאים את עצמנו כמו זה ״שאינו יודע לשאול״. אין בנו את הכוח לשאול ול־דרוש; קשה לנו למצוא את המשאבים לחשוב על מחר. בעת כזו, הוגים, מחנכים ומנהיגים אינם נדרשים לספק תשובות, אלא להעניק השראה ויכולת לשאול שאלות: ״את פתח לו״. השבעה באוקטובר קורא לנו לעצב מחדש את המחשבות שלנו על אודות ישראל של מחר. הלב אמנם הצטמצם, ות־שומת הלב הלכה והתמקדה פנימה, אך כאן בדיוק מתבטא תפקידנו – עלינו להרחיבם מחדש.

אמנת השאלות

מהן השאלות המרכזיות הנוגעות לישראל של מחר? אמנת השאלות שברצוני לפרוש כאן מציעה – לפחות בשלב זה – שמונה סוגיות כאלו.

א. שאלת היחד

האובדן, הכאב, ולאחריהם החתירה לניצחון – יצרו אח־דות איתנה בקרב העם. שמאל, מרכז וימין; דתיים, חילונים

בשישה באוקטובר אי־גיוס

חרדים היה נושא לדיון

ולפולמוס. בישראל של

מחר הוא הופך לשאלה

קיומית. בשישה באוקטובר

האמת הלא־מדוברת

הייתה שהצבא עצמו

לא חפץ בגיוס רחב של

חרדים. בישראל של מחר

הצבא זקוק לכולם

ומסורתיים; קטגוריות שהיו כה מהותיות עבורנו, שהפרידו בי־נינו, נעלמו בן־לילה מתחת לאלונקה. כך נולדה סיסמת המ־לחמה שלנו: ״יחד ננצח״. אך תחושת היחד שצומחת מתוך טרגדיה אינה בת־קיימא. ״יחד״ לא נוצר על ידי טשטושם של הבדלים בצל הדאגה לחיים והאבל על המתים, אלא על ידי התמודדות עם ההבדלים בינינו. השוני כשלעצמו אינו מע־דער על התלכיד החברתי. יחס לא מכבד לשוני הוא שיוצר את הפירוד, ודווקא בכך החברה הישראלית מאותגרת עתה במיוחד.

האסון שאיחד אותנו הופך כבר עכשיו בסיס לחוסר סובלנות כלפי עמדות האחר. מדברים שוב ושוב על הקונספציה שקרסה בשבעה באוקטובר, אבל למעשה לכל אחד מאיתנו תיאוריה אחרת באשר למהי אותה קונספציה. ״רק ההתיישובות מאפש־רת ביטחון״, ״פשרות מדיניות פוגעות בביטחון״, ״התעלמות מהסכסוך לא מאפשרת ביטחון״, ״חוסר שוויון בנטל פוגע בביטחון״ – כל האידיאולוגיות הללו, שהכרנו עוד לפני שבעה באוקטובר, מקבלות עתה משקל נוסף: האחר אינו רק שונה בדעותיו, אלא משקף קונספציה מסוכנת שהמיטה עלינו אסון ועלולה להמיט עלינו אחד נוסף.

בישראל של מחר הרחובות עלולים לבעור בשל אנשים החפ־צים להציל את האומה מאובדן נוסף, שלדעתם עומד להתרגש עלינו בשל דעותיו של האחר.

ישראל של מחר צריכה לשאול אם יש לנו ״יחד״ חדש, מעבר לעמידה כנגד אויב משותף. ומעבר לכך – איך אנו מתמו־דים ומכילים את השוני, שהוא בלתי נמנע. איך הקטגוריות ״פלורליזם״, ״סובלנות״ ו״גבולות״ עשויות לעצב שיח ציבורי ותרבות מחלוקת חדשים?

ב. שאלת הערכות

השבעה באוקטובר הוליד את אחת התקופות המיוחדות ומלאות ההשראה בתולדות ישראל. מסירות החיילים, רוח ההתנדבות, ההירתמות האזרחית ורשת הביטחון והאחוה שיצרנו אחד עבור השני – כל אלו היו נקודות אור בתוך החו־שך והאפלה. אך הם אינם יכולים לחפות על העובדה שבמשך קרוב לעשרים שנה גילו תושבי המרכז סבלנות רבה למטחי טילים כל עוד אלו לא נפלו בחצרם, ולמציאות ביטחונית רעו־עה כל עוד זו לא סיכנה את משפחתם. אין אנו יכולים לה־תעלם מהעובדה שגלגולו החדש של השסע העדתי מן העבר הוא שורה של פערים בין המרכז לפריפריה בתחומי הבריאות, החינוך והתעסוקה. לא נוכל להמשיך כך. חברה שטעמה את תחושת הערבות אינה יכולה לעבור על סדר היום כשחלקים מתוכה סובלים ומופלים.

מה טיבה של ברית חדשה של ערבות הדדית בין כל חלקי החברה הישראלית? איך ניתן לחנך להתמיד בדאגה לאחר גם כשהסכנה הקיומית חולפת?

ג. שאלת האחריות

על הצלחות והישגים – רבים שמחים לקחת אחריות, על כי־שלוונת – רבים מעדיפים להטיל אשמה. השבעה באוקטובר הזכיר לנו שישראל איננה מדינה סקנדינבית. ניצבים בפנינו אתגרים קשים, מורכבים, לעתים אפילו לא פתירים. באופן בלתי נמנע אנחנו עתידים להיכשל, למעוד, לטעות, וכמו שאנו רגילים – לאחר מכן נאשים ונפטרו. אך בהיעדר תרבות של לקיחת אחריות, גורלנו נחרץ לחזור על טעויות העבר שוב ושוב.

בפרשיית עגלה ערופה מלמדת אותנו המסורת היהודית שעם הסמכות באה האחריות, וכי האחריות קיימת גם במקרה שבו אין אשמה ישירה. בחברה דמוקרטית הסמכות מחולקת: העם הוא הריבון, ובידיו הסמכות לבחור את מנהיגיו, ויש לו אחריות

מלחמה היא עת רצון

ללאומן. דעותיו, שאמורות

לשכון בשולי החברה,

מחוץ לנורמה של מדינה

דמוקרטית ליברלית –

חודרות אל המרכז. אולם

במדינה בעלת אופי לאומי

מתוקן, זוהי תופעה זמנית

שחולפת עם תום המלחמה

לבחירותיו; למנהיגים הרוחניים יש סמכות לעצב את פניה התרבותיים והערכיים של החברה, והם נושאים באחריות למה שראו ולמה שלא היטיבו לראות, למה שדיברו על אודו־תיו ולמה שעל אודותיו שתקו; לרשות המבצעת יש סמכות לקבוע מדיניות – בין שהיא חדשה ובין שהיא המשך של קו־דמתה – ולהוציא אותה לפועל. יש לה אחריות לתוצאות של החלטותיה, ומעל לכך אחריות לשרת את העם ולזכור שהיא שליחת הציבור. ישראל של מחר לא תיבנה על בסיס התרבות הרווחת כאן כל כך של האשמת האחר, תרבות המתעלמת ומשתיקה כל ביקורת מלבד זו המופנית כלפי חוץ.

איך מצמיחים תרבות של אחריות, וכיצד היא תעצב ברית חדשה בין העם ובין מנהיגיו? איך מחנכים לאחריות ממלכתית בחברה בעלת שבטים פוליטיים ואידיאולוגיים רבים?

ד. שאלת השוויון בנטל

עד השבעה באוקטובר חשבנו שהבסיס לעוצמתנו טמון בחו־כמתנו, בתחכומנו. סברנו שצבא קטן וחכם יוכל להתמודד עם אויב גדול המוגבל טכנולוגית. כולנו מבינים שקונספציה זו נשברה. אך כיצד ניתן להאריך את תקופת השירות בחובה ובמילואים, בעוד חלק גדול מהעם פטור לגמרי מנשיאה בנטל?

איריס סינטרה, מסחרחורת הים לסחרחורת היבשה, 2020, שמן על בד

איריס סינטרה, שדה זהב, 2021, שמן על בד

בשמונה באוקטובר החברה הישראלית היהודית התחילה מסע של מבחני נאמנות וניסיונות ציד של בוגדים. אנשים איבדו את עבודתם, הוכפשו והושחקו. ישראל של מחר תצטרך להתמודד עם הזוהות והנאמנות המורכבות של הערבים הישראלים הפלסטינים.

כיצד בונים שיח מורכב יותר על נאמנות, המתאים למציאות הישראלית המורכבת? מהו אופייה של ברית אזרחית חדשה בין הישראלים היהודים לישראלים הערבים הפלסטיניים? איך נבנה גשרים של צדק וכבוד בין יהודים לערבים במציאות המורכבת שבה אנו חיים?

1. שאלת הלאומיות והלאומנות

מעצם הגדרתה, לאומיות יוצרת ואף מחייבת נאמנות לאזרחי הלאום והעדפה שלהם על פני אחרים. אולם אף שהיא יוצרת

ברוב העולם, הנאמנים בו־זמנית לעם היהודי ולמדינה שבה הם אזרחים. האתגר המיוחד של הערבי הישראלי הפלסטיני, שהתעצם בשבעה באוקטובר, הוא שמעגל שייכות אחד שאליו הוא משתייך נמצא במלחמה עם מעגל אחר.

גם ליהודים בישראל יש מעגלי שייכות רבים, המורכבים מזהויות פוליטיות, דתיות, אידיאולוגיות, מגדריות וגיאוגרפיות שאליהן הם משתייכים. אך בעת מלחמה כל אלו מתאדים ומותירים על כנה זהות אחת ברורה: ישראלי-יהודי. בשעת המלחמה אנו דורשים גם מאחרים נאמנות חד־ערכית כזו, אך בעוד הערבי הישראלי הפלסטיני יכול לגנות באופן מלא את פשעי שבעה באוקטובר, אין זה פשוט עבורו להיכנס תחת האלונקה בקרב כנגד קבוצה שאיתה הוא חולק מעגל שייכות ונאמנות.

הפנימי שלה? מהן האפשרויות לברית חדשה בין הציבור הח־רדי לציבור הרחב?

ה. שאלת הנאמנות

הסיסמה "ביחד ננצח" נשענת לא רק על ערבות הדדית, אלא גם על תודעה של נאמנות – נאמנות למדינה, לאזרחים, לחיילים. ה"יחד" יוצר מעגל שייכות בין כל אלו שבאופן ישיר או עקיף נושאים בנטל נשיאת האלונקה. אולם עבור עשרים אחוז מאזרחי המדינה ה"יחד" הזה הנו מורכב. הערבים הישראליים הפלסטינים נושאים מעגלי שייכות רבים. הם אזרחים ישראלים שומרי חוק, אך אינם ציוניים. מבחינתם, הקמת המדינה אינה מימוש של תקווה בת שנות אלפיים. הם גם בני העם הפלסטיני, ובני משפחותיהם מאכלסים את ערי עזה ואת מחנות הפליטים שבה. הם בעלי נאמנות כפולה, כמו היהודים

בשישה באוקטובר היה אי־גיוס חרדים נושא לדיון ולפולמוס. בישראל של מחר הוא הופך לשאלה קיומית. בשישה באוקטובר הייתה האמת הלא־מדוברת שהצבא עצמו לא חפץ בגיוס רחב של חרדים. בישראל של מחר הצבא זקוק לכולם.

אולם איך פותרים מחלוקת קשה זו? חברה שלמה שהתרגלה לא לשאת בנטל הביטחון, כשהיא חמושה באידיאולוגיה דתית המצדיקה זאת, לא תהפוך את עורה בן־לילה. מציאות של 75 שנים לא ניתנת לשינוי מהיר. אף שהן מלוות בתחושת צדק ובשכנוע פנימי עמוק, הפעלת כוח פוליטי והתעמתות חברתית רק יובילו להתנגשות, ולא יולידו פתרון.

האם ישראל של מחר, השרויה בטראומת האסון, תשכיל לפתוח בתהליך של הידברות ולא של כפייה? כיצד החברה הח־רדית תפנים את המציאות החדשה ותערוך את חשבון הנפש

לעלות ארצה, אולם אין מנגנון חוקתי, המבטא כבוד כלפי יהודי שאינו חפץ לעלות ארצה אך מעוניין בהכרה של מדינת ישראל ביהדותו, ברבניו ובתרומתו לזוהות היהודית העכשווית.

האם היהודי הישראלי, האמון על שמירתה של ישראל כבית הלאומי של העם היהודי, יוכל למצוא דרך לחלוק את ביתו עם שאר העם היהודי ברחבי העולם? האם הערבות בין ישׂ־ ראל ליהדות העולם, שהורגשה באופן כה עוצמתי בשבעה באוקטובר, יכולה להיות מנוף לברית חדשה? מה יהיה אופייה של ברית כזו?

חדש ימינו כקדם

שנת 2023 הייתה שנה מורכבת. מצד אחד, היא הייתה שנה של פירוד פנימי ודה־לגיטימציה הדדית. אולם ב־בזמן בשנה זו התאחדו חלקים גדולים מהעם סביב נושאים ערכיים ומהותיים, הנוגעים לעתידנו כמדינה יהודית דמוקרטית. בשנת 2023 גילינו שהסכנה המהותית לקיומנו אינה שוכנת בגבולות המדינה ומעבר להם, אלא במדיניות ובחוקים המעצבים את חיינו בתוך הגבולות הללו. במשך תשעה חודשים דיברנו דמו־קרטית. דיברנו זכויות אדם ומוסר, דיברנו דת ומדינה, דיברנו זכויות מיעוטים. דיברנו שמירה על החלש – קשישים, חולים, עניים. ואז הגיע שבעה באוקטובר.

אם לא נקדיש משאבים ותשומת לב לצורכי הביטחון של ישׂ־ ראל – לא נוכל לחיות כאן. אך אם נדאג רק לצורכי הביט־חון – לא יהיה לנו עתיד. שאלות מהותיות רבות לא נפתרו בשבעה באוקטובר, שאלות על זכויות אדם, זהות וערכים, על מהותנו כמדינה יהודית דמוקרטית, על פערים כלכליים ועדתיים ועל חולשות מערכתיות בתחומי החינוך והבריאות. הדיון בכל השאלות הללו נדחה, אך הן לא באו על פתרון. לטובת ישראל של מחר אנו חייבים למצוא כוחות לחשוב על העתיד.

איך לומדים מאירועי השבעה באוקטובר, אך לא נותנים להם להגדיר את סדר יומנו הערכי והזהותי – אולי מעל לכול, זוהי שאלת השאלות של אמנת השאלות החדשה.

מתקתקת. היא התפוצצה בשבעה באוקטובר, והמשך התעל־מות ממנה מהווה סכנה לביטחון העולם.

בשבעה באוקטובר חוותה החברה הישראלית את מידת תלו־תה בדידיה שברחבי העולם והפנימה עד כמה היא נשענת עליהם, הן מבחינה צבאית והן בזירה הבינ־לאומית. הפער בינינו ובין מדינות העולם בהבנת משמעויותיו של השבעה באוקטובר הוא אתגר ביטחוני וקיומי. חזון שתי מדינות לשני עמים, הנתפס כהכרח פוליטי עבור ידידינו בעולם, הוא הסיטו של רבים בחברה הישראלית.

האם ניתן לגשר על פערים אלו, וכיצד? האם יש שיח כל־שהו על פתרון הסכסוך שהחברה הישראלית מוכנה לשקול לאמצו?

ה. שאלת יהדות העולם

בשבעה באוקטובר הרגשנו לבד, הרגשנו חשופים ופגועים. ידי־דינו בעולם נעמדו לצדנו, ומעל כולם – יהדות העולם שנעמדה דום בהדהות, מתוך כאב עמוק, ומיד התגייסה לפעולה. היא הפעילה את כל קשריה הפוליטיים למעננו וגייסה משאבים עצומים כדי לספק לצבא את החוסרים ולאפשר, בבוא הזמן, את שיקום ההרס באזור העוטף. בשבעה באוקטובר חשנו את הערבות ההדדית בין כל יהודי העולם, הרגשנו את המשמעות העמוקה של ״עם ישראל חי״.

הציונות, הרואה במדינת ישראל את תקומת העם היהודי, תמיד לקחה לעצמה את תפקיד המצילה בעת צרה. כפי שנו־סח בחוק יסוד: ישראל הבית הלאומי של העם היהודי, אנו האחראים לשלומם של יהודי העולם, אנו עיר המקלט עבור אלו מהם שנמצאים בסכנה. בשבעה באוקטובר גילינו עד כמה אנחנו פגיעים והבנו כי הקשר בינינו ובין יהדות העולם הנו דו־כיווני.

אך הקשר של יהודי העולם עם ישראל אינו מתמצה בכך שהם שם עבורנו בעת צרה. למרות העובדה שהם רואים בגולה את ביתם, הם מבקשים למצוא בישראל יחס של הכרה וכבוד כלפי זהותם ויהדותם. חוק השבות מאפשר לכל יהודי באשר הוא

אל המרכז. אולם במדינה בעלת אופי לאומי מתוקן, זוהי תופ־עה זמנית שחולפת עם תום המלחמה.

שבעה באוקטובר לא היה רק מועד תחילתה של מלחמה. האסון, הטראומה והפחד שבעקבותיהם היו מהעוצמתיים שהחברה הישראלית חוותה מיום קיומה. בשל כך המרווח בין הרצון לנצח ובין הרצון למחוק, בין מלחמת הגנה ובין מלח־מת נקמה – הצטמצם באחת. השבעה באוקטובר לא פגע רק בחוסנו הביטחוני, אלא גם במחויבויותינו הליברליות והמו־סריות. רוח צה״ל מחייבת את ילדינו המשרתים בצבא לא לאבד צלם אנוש, אך גם בקרב וגם בחברה האזרחית המפגש עם הרוע המוחלט מציב אתגר בפני שאיפה זו.

קשה לנו לבטא דאגה ואחריות כלפי תושבי רצועת עזה, ועצם העלאת הנושא מעוררת לא פעם בשומעים חשד של בגידה, וכן את השאלה – ״את מי אתה מעדיף״. תשובתו של הלאומן לשאלה זו תמיד ברורה: אני מעדיף את היהודי, מעל לכול. אולם תשובתו של הלאומי צריכה להיות מורכבת יותר: במ־ציאות של משחק סכום אפס אני אכן מעדיף את בני עמי, אך המציאות במצב מלחמה אינה רק כזו של משחק סכום אפס. מסיבה זו נדרש גם החייל להבחין בין לוחם לאזרח ולעשות כל שביכולתו כדי למנוע פגיעה בחפים מפשע. החברה האזר־חית והממשלה המייצגת אותה נדרשות לשיח ציבורי ער ולמ־דיניות המשקפת בחינה מתמדת של חובותינו המוסריות כלפי כל אדם, גם אם הוא ״אחר״ ואף אם הוא אויב.

כיצד, בישראל של מחר, נוכל לחזור לשיח מוסרי, להתחבר מחדש לתודעה לאומית, ולהוקיע את ניצני הלאומנות? איך נציב מחדש את הגבול בין השתיים?

ז. שאלת הסכסוך הישראלי־פלסטיני

אחת הקונספציות שקרסו בשבעה באוקטובר היא שאפשר לנהל משא ומתן עם טרור ולהמשיך לחיות לצדו. אולם עם טרור אכן מתקיים משחק סכום אפס: זה הם או אנחנו. כשה־סקרים מצביעים על תמיכה משמעותית בחמאס בקרב תושבי רצועת עזה ויהודה ושומרון, רבים בחברה הישראלית נרתעים ממחשבות על דו־קיום ופתרון הסכסוך. אנו משתכנעים שרק שלטון צבאי על העם הפלסטיני יבטיח את שלומנו; זאב יגור עם כבש רק אם אנחנו נהיה הזאב.

אולם בקרב ידידינו בעולם קרסה בשבעה באוקטובר קונספ־ציה הפוכה: שאפשר להתעלם מהסכסוך, לשמור על הסטטוס קוו ולהשאיר חמישה מיליון פלסטינים תחת כיבוש ישׂ־א־לי. ידידי ישראל בעולם מאמינים היום שהכיבוש הוא פצצה

העדפה כלפי בני עם מסוים, אין היא מבטלת באופן גורף את האחריות כלפי האחר. המוסר היהודי והחוק הבינ־לאומי המע־רבי מחייבים כל מדינת לאום לאזן בין מחויבותה לזכויות אז־רחיה ובין כבוד לזכויותיו של כל אדם שנברא בצלם אלוהים, אזרח או לא. לעומת זאת, לאומנות תובעת נאמנות ללאום ולאזרחי הלאום מעל לכול, בכל מקרה ובכל מצב (ובניסוח הידוע לשמצה של ההמנון הגרמני: הלאום הוא über alles).

כשהסקרים מצביעים על תמיכה משמעותית בחמאס בקרב תושבי רצועת עזה ויהודה ושומרון, רבים בחברה הישראלית נרתעים ממחשבות על דו־קיום ופתרון הסכסוך. אנו משתכנעים שרק שלטון צבאי על העם הפלסטיני יבטיח את שלומנו. זאב יגור עם כבש רק אם אנחנו נהיה הזאב

בתקופת מלחמה אך טבעי הוא שלאום יעמיד בראש מעייניו את צרכיו שלו. קיומו תלוי בכך. כאן טמון האתגר של עתות מלחמה: הרווח בין לאומיות ללאומנות מצטמצם. מלחמה היא עת רצון ללאומן; דעותיו, שאמורות לשכון בשולי החב־רה, מוחץ לנורמה של מדינה דמוקרטית ליברלית – חודרות